

КУЛТ СВЕТИХ НА БАЛКАНУ

Одговорни уредник
Никола Тасић

Уредник
Мирјана Детелић

Примљено на 14 седници Научног већа Центра за научна истраживања САНУ
и Универзитета у Крагујевцу

ЛИЦЕУМ 5

КРАГУЈЕВАЦ 2001

СУТИВАН, СУТУЛИЈА, СУНОВРАТ. ЛЕКСИЧКИ ТРАГОВИ РАНОГ ПАГАНСКО-ХРИШЋАНСКОГ ПРОЖИМАЊА НА СТАРОСРПСКОМ ТЛУ

АЛЕКСАНДАР ЛОМА
Филозофски факултет, Београд

Апстракт: Разматра се веза између хагионима и од њих насталих топонима латинског порекла *Сутиван* „Свети Јован“, *Сутулија* „Свети Илија“ и топографских апелатива *сутиван* „стрмен, врлет“ у Васојевићима, *су(н)тулија* (и сл.) „провалија“ (и сл.) на подручју Црне Горе.

У своме полазишту расправа која следи надовезује се на низ радова у којима сам својевремено покушао да разоткријем најраније хришћанске слојеве у топонимији српских земаља, а у своме исходишту она се сусреће са једним другим правцем мога истраживања, тачније са закључцима једног поглавља књиге о словенским и индоевропским коренима српске епике, која би требало ускоро да се појави. Тако затворен круг оставља унутар себе многе нејасноће, али то је стога што он дубоко задире у тамно, непосредним изворима мало или нимало осветљено раздобље првих додира наших предака са хришћанством, у којем се нова вера није само сукобљавала, већ се на одређен начин и прожимала са словенским паганским наслеђем.

Нека ми буде допуштено да на почетку сажмем своје истраживање тог процеса христијанизације засновано на ономастичкој грађи. Полазна тачка био је налаз о распрострањености светачких имена са предметком *сут-* од лат. *sanctus* не само у јадранском приобаљу, где су она била одавно позната, него и дубоко у унутрашњости копна, у Полимљу, где постоји дотад недовољно запажени *Сутиван* < *Sanctus Joannes*, па све до преко Ибра, где се ороним *Сутелица* своди на *Sanctus Elias*. С обзиром на сх. $y < q <$ лат. *an* испред сугласника, ови топоними – посебно они удаљени од приморских крајева где је модел остао продуктиван и у позније време – морали су настати пре 1000. године. Потврду овом налазу пружа аналогна дистрибуција апелатива *молстир* „манастир“ и *колудар* „калуђер“, грчког порекла, али пропуштених кроз далматоромански језички филтар, од приморја на исток до Топлице. Ране везе са западним хришћанством одражавају и неки празници у

српском народном календару, пре свега *Мратињдан*, *Михољдан* и *Видовдан*, а њихова имена сведоче о своме раном преузећу из латинског, у првим столећима живота Срба на Балкану. Све ово, уз неке додатне показатеље, очитује веродостојност традиције по којој је хришћанско учење Србима најпре дошло у своме латинском језичком лику, додуше у варијанти прожетој грчким, византијским утицајима каква се у другој половини првог хришћанског миленија образовала на тлу античке Далмације на које су се Срби у VII веку населили; у тој најранијој рецепцији хришћанства нема битне разлике између Срба и Хрвата: реч је о културноисторијском процесу који је претходио црквеном расколу (Лома 1987а). Чисто грчки утицај долазио је са југоистока, и испочетка се дотицао само периферије средњовековних српских земаља. Призренска *Левина* < гр. *Eleoûsa* неће бити млађа од IX в. (Лома 1989); северније, у Поморављу, *Ђунис*, назван по цркви св. Дионисија, и *Сталаћ*, који је име вероватно добио по св. Теодору *Стратилату* (уп. легендарни лик *Тодора од Сталаћа*), помињу се, изгледа, већ 1019. (Лома 1990, 10). Позноантичко порекло топонима *Рас* указивало би да је и тамошња, први пут те исте године поменути епископија могла чувати локалне предсловенске традиције (Лома 1987а, 21–23), као што је то ван сумње за црквена седишта у Салони и Сирмију-Сремској Митровици; палеославистичка студија Татјане Суботин-Голубовић (1993) разрешила је недоумицу око облика топонима *Ариље* < *Архилије* (а не *Ахилије*, иако је црква посвећена св. Ахилију Лариском): овај храм, на археолошки установљеним касноантичким (ранохришћанским?) основима, једна од епископских столица у Србији старијих од реформе светог Саве, изворно је славио сирмијског мученика под Диоклецијаном *Архилија*, кога је ту накнадно, по сазвучности имена, заменио тесалски епископ (Лома 1993, 311). Осврт на контроверзе око Сирмија као седишта св. Методија и локације моравске мисије био је повод да се укаже на такве топониме у североисточној Србији као што су већ у XIV в. поменути *Бискупље* код Великог Градишта, од германско-латинског облика *бискуп* „епископ“, и *Костолац*, од **костол* „црква“ (уп. чеш., слч. *kostel*, пољ. *kościół*, словачке топониме *Kostolec*, *Kostolany*) или могући даљи примери са *сум-* < *sanctus* низ Дунав све до Тимока: *Сумраковац* < *Sanctus Marcus*, *Сумариновац* < *Sanctus Marinus* (id. 209).

Штошта овде може бити спорно. Но независно од тога оцртава се следећа слика: српски и хрватски простор до XI–XII в. чине у културном погледу доста хомогену целину. Основни језик хришћанства је латински; али су, с обзиром на трајно византијско присуство у Далмацији, распрострањени источни култови, при чему сам гласовни лик појединих светачких имена одаје грчки утицај: (*Сум-*)*Илија* са *и-*: *Ἠλίας* према лат. *Elias*; св. *Влахо* и *Вар(вар)а* са *в*, а не *б*. Разлика која ће се

касније изоштрити по линији западно католичанство : источно православлe, а још много доцније изједначити са хрватским и српским националним осећањем, тада је још увек више квантитативна него квалитативна: густина имена латинског типа, као и број предроманичких црквених споменика, опада идући од обале у унутрашњост – но и једни и други су несумњиво присутни на целом старосрпском простору.

Ови налази остају отворени за допуњавање и преиспитивање. Илустрације ради, наведимо да нам у међувремену објављена топономастичка грађа из доње Зете пружа још један пример распрострањености топонима на *сут-* у копненом залеђу источног Јадрана: *Сукмара*, мање узвишење у селу Вуковцима, на десној обали Мораче (Стаматовић 1994, 48) < **Сут-Мара*.¹

Овде се ипак нећемо даље упуштати у допуњавање досадашњих налаза, већ у преиспитивање једног од најважнијих међу њима. Реч је о топониму *Сутиван*. Тако се зове село на левој страни Лима ниже Бијелог Поља. Још је Василије Марковић (1920, 41) указао на његово „хришћанско порекло“ и „чисто далматински облик“. Одиста, истоветан топоним среће се још на Мљету: *Сутиван* (Šimunović 1986, 107; Skok 1950, 211) и на Брачу: *Сутиван* (Šimunović 1986, 120; Skok 1950, 172).² За приморске локалитете нема сумње да су названи по св. Ивану = Јовану и да им имена, непосредно или преко хагионима, одражавају лат. *Sanctus Joannes*. За полимски *Сутиван* наметнула се аналогна претпоставка: да је ту некад била црква св. Јована Крститеља или неког другог светитеља тог имена, или пак – како ту нема довољно старе сакралне грађевине нити њених трагова (по усменом саопштењу проф. др Војислава Јовановића) – да је село тако названо као посед предузетачког манастира у недалеком Затону, по предању посвећеног св. Јовану Крститељу (Лома 1987а, 11–13). Све у свему, како Марковићу, тако доцније Валентину Путанцу, Иванки Николајевић, Ж. Шћепановићу и мени самом овај топоним учинио се недвосмисленим сведочанством раног латинског хришћанског утицаја и јасним међником његовог домашаја у дубину српских земаља у раном средњем веку. Но почетком девете деценије, појавом једне вредне збирке дијалекатске лексике из нешто јужнијег горњег Полимља, још једном се показало да у топономастици, и када верујемо да ходамо по најчвршћем тлу,

¹ За *км* < *тм* уп. *акмаца* < *атмаца*, *кмица* < *тмица* (Skok I 20, III 439), *Кмор* < *Тмор*, *Кшин* < *Тшин*. Занимљиво је да по структури најближе стоји један други пример из унутрашњости: *Сутмар* (поред *Сутмај*) поток у Гори, Доња Вогошћа (Лома 1987а, 9 д.). Иначе од *Sancta Maria* у Приморју имамо на више места *Стоморија*, на југу и *Суморе* (id. 8).

² То име долази и у варијанти *Стиван* (Šimunović 1986, 114), одатле *Застивоње*; *Стивање поље* има на Велом (Дугом) отоку код Задра Skok 1950, 116.

нога лако склизне у заблуду. У Васојевићима је Рада Стијовић забележила апелатив *сутиван*, ген. *сутивана* т. „веома стрм и неприступачан терен“, са примером: *Тō бљѐу некакви сутивани, тудѝје ни дивљѐ кѝзе не мѝгѝ прѝј* (Стијовић 1990, 330).³ Гласовна подударност, географска блискост, топографско значење: све то намеће претпоставку да је полимски *Сутиван* могло понети име по некој тамошњој врлети, и да оно не мора бити ни у каквој вези са хришћанским култом св. Јована. Бар не у непосредној, јер се отвара питање порекла самог топографског (орографског) назива *сутиван*, подударног одразу латинског хагионима при знатној дужини гласовног низа таква истозвучност тешко може бити случајна, а и не види се како би се ова реч дала другачије анализирати. Проблем је, дакле, семантичке природе: како се од значења „свети Јован“ могло доћи до „стрмина, врлет“?

На истом простору, у Црној Гори, има једна друга реч која нас суочава са сличном дилемом, коју је, колико знам, најпре поставио Валентин Путанец (Putanec 1963, 159), па сам се за њим и ја осврнуо на њу у свом раду из 1987а (стр. 24 д.). Овде се подухватам поновног разматрања тог проблема, у нади да ће оно бацити извесну светлост на средишње питање овог рада, порекло апелатива *сутиван* „веома стрм и неприступачан терен“. У Црној Гори постоји реч сличног значења и сазвучног првог слога *сутулија* са неколиким фонетским и семантичким варијантама. Изнећу најпре целокупан материјал који ми стоји на располагању. Загребачки речник (РЈА) има из Црне Горе *sutulija* „velika uzvisina brda, koja gotovo uspravno stoji“, а београдски (РСА) у својој картотеци, исто из Црне Горе, од приносника Андрије Јовићевића, *сутулија* „неприступачна стијена“, такође облике *сунтулија*, *сунталија* у наводима из књиге Трифуна Ђукића *Стари видици* (Београд 1938), за које није дата дефиниција значења, али се из контекста види да је посреди иста орографска ознака као *сутулија*: „Попео се на оне *сунтулије* Жијова (о месецу)“; „То ти је полица прикачена за оне божје *сунталије*, ко гнијездо за пећину“.⁴ И. Поповић наводи по грађи РСА *сунтулија* „провалија, амбис“ из Мораче (1955, 114),⁵ а облик *сунталија* потврђен и у значењу „teško otrpato vreme“

³ Колегиница Стијовић љубазно ми је саопштила да у својој необјављеној грађи из истог краја, Горњих Васојевића, има још једну потврду овог апелатива у истом значењу. Не ради се, дакле, о хапаксу.

⁴ Жијово је планина у Кучима, коју Ердељановић 1907, 10 д. описује као „један од најдивљачнијих предела црногорског карста“. Драгољуб Петровић у својој „Топонимији Куча“ не бележи ову реч ни као име ни као географски термин (1988, 34; 126).

⁵ По усменом саопштењу мог новосадског колеге проф. др Мата Пижурце, реч је жива и у блиским Ровцима.

(RJA), „велико тешко бреме“ (грађа РСА): приносник је у оба случаја исти, горепоменути Андрија Јовићевић, област такође Црна Гора. У Озринићима на два места срећемо облик *Синтолија* као назив за удубљење у красу, *борину*.⁶

При свим варијацијама облика и значења тешко може бити сумње да се ради о истој речи. Све потврде су из Црне Горе, и то, чини се, не у данашњем административном, него у ужем историјско-етнографском смислу тог назива. Даље назнаке у погледу њене првобитне распрострањености пружа нам топонимија. *Сунтулија* је локалитет са остацима знатног римског насеља у Ријечанима, западно од Никшића,⁷ а *Сутулија* изворишни крак Врбнице, леве притоке Пиве, дакле на подручју некадашње Херцеговине.⁸ У грађи РСА налазимо микро-топоним *Сунтулије* „сјенокос у Влахољу на Загорју“ – сточарском пределу на граници између Босне и Херцеговине, око Калиновика – а на топографској карти *Сателија*, брдо код Студенаца сз. од Имотског у западној Херцеговини. Могуће је, дакле, да је ова реч као апелатив некада живела и на ширем простору, који је обухватао целу Херцеговину. Није, међутим, сигурно да се наведени топоними своде на апелатив *су(н)тулија* (и сл.). Наиме, у Приморју се топоним *Сутулија* јавља као ознака за цркве посвећене св. Илији, тако на Брачу, у Трогиру, на Мљету и у Шипану; у ова два последња случаја постоји и варијанта имена *Сутулија*, која свакако ближе стоји латинском предлошку **San(c)tu(s) Ilias* – где **I-* одражава византијски изговор пророковог имена на подручју Далмације (Putanes 1963 139; 158 н. 12).⁹ Знајући за црногорски апелатив *сутулија*, Путанец допушта да је он настао од хагионима, тако што је био обичај да се велика брда посвећују св. Илији као супституцији словенског громовника Перуна, па да је накнадно свако стрменито брдо могло бити прозвано *сутулијом*, но не пропушта да укаже и на другачије тумачење овог апелатива, као позајмљенице из новогрчког језика.

Наиме, осам година раније Иван Поповић (1955, 114) је ову реч, за коју је знао у варијанти из Мораче *сунтулија* „провалија, амбис“, поистоветио са македонским грецизмом *синдилија* „понор, пропаст“, забележеним у битолском крају, у примеру: *Тоа беше синдилиа надо-*

⁶ Пејовић 1989, 574: „велика рупчага са стијенама, борина“ у Чеву/Ожеговици; 588: „стјеновита увала, борина“ у Марковини.

⁷ За претпоставку да је у том имену одражен антички топоним *Salthua* в. Лома 1987а, 24 д.

⁸ Томић 1943, 397; 481; RJA s.v. *Sutulija*, где је овај хидроним погрешно локализован у Србију, уп. Лома 1987а, 24.

⁹ Облик *Сутулија* Путанец тумачи као резултат романске лабијализације *ul* < *il*, за коју, међутим, има само примере у суседству лабијала (op. cit. 140; 159 н. 27).

лу, страшно беше саде да се опулит чоек удолу, а камо да слагат „страшно је човеку било и погледати, а камо ли сићи“. Таховски (1951, 36) убедљиво просуђује ову реч као позајмицу из нгр. συντέλεια, упућујући на Паскуов етимолошки речник аромунског језика (Pascu s.v.). Поповићу нису промакле неке формалне тешкоће свођења сх. дијал. сунтулија на исти предложак: сх. нт за нгрч. νт /нд/ објашњава контаминацијом са глаголом сунути, упућујући на макед. сунатица „земља која клизи, раседа се“ (Макед. јазик II 47), а завршетак -улија место очекиваног -илија укрштањем са неком ономотопејом попут алб. *sutullue* „срушити, оборити“,¹⁰ или сх. дијал. *сутурисат* „сломити“ (Црна Гора).

Ова грчка етимологија изгледа доста вероватна, премда неке формалне и семантичке појединости остају да се разјасне. Што се тиче семантике, треба свакако поћи од грчког обрта συντέλεια τοῦ κόσμου „крај, тј. смак, пропаст света“. Колико ми је познато, тај израз је библијског порекла и први пут долази у Јеванђељу по Матеју 13.49 ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ κόσμου „на свршетку света“ као варијанта у једном огранку рукописне традиције.¹¹ Контекст се односи на Страшни суд; само у таквом контексту реч συντέλεια, која иначе значи „свршетак, крај“, у класичном грчком и „заједничко плаћање“, могла је попримити значење „пропасти“. Код аромунског *sindilje*, *şindel'ii* општа семантика пропасти се најчешће конкретизује у „невреме“: олују, провалу облака, велику хладноћу (Pараhаgi 948, 1007).¹² На развој значења „смак света“ > „пропаст“ „провалија“ у македонском и српском вероватно је утицала двозначност домаће речи *prōpāst*, коју Вук у Рјечнику из 1852. бележи у значењима 1) der Abgrund, vorago, barathrum; 2) Untergang, interitus, уп. и рус. *пропасть* „провалија, понор“ према сх. *пропаст*.¹³ Оваква есхатолошка метафора за опасан терен садржи осе-

¹⁰ Етимологија ове речи није ми позната. У најновијем етимолошком речнику албанског (Ogel) нема је.

¹¹ Већина рукописа има у истом смислу ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος „на крају овог века“ (уп. NTGr 37), израз који се јавља и мало напред два пута (Mt. 13.39 sq.), а понавља у Посланици Јеврејима Hb 9.26 у варијанти ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων „на свршетку векова“ (уп. Bauer/Aland). У латинском преводу грчкој речи συντελεία одговара *consummatio: in consummatione saeculi* (NTL), у старословенском *съконъчание*, што је дослован пренос грчког обрасца (съ-конъчати деноминал од конъць „крај“ као συν-τελέω од τέλος п. „исто“).

¹² За такву метафорику уп. *кијамет* < тур. (< ар.) *kyāmet* „страшни суд“ (Skok II 78).

¹³ Интересантно је да је румунски успоставио семантичку разлику између својих славизама *prăpād* „пропаст“ и *prăpastie* „провалија“.

тан афективни призвук. Слично се употребљава библијски топоним *Содом*¹⁴ у народном говору западне Србије: *содом* „понор, пропаст“ (грађа РСА).¹⁵ Да је и реч *сунтулија*, *сунталија* имала експресиван карактер, наслућује се из горе наведених примера њене употребе код Ђукића: *божје сунталије*; *оне сунтулије Жијова*; том експресивношћу може се објаснити и помак значења од „врлет, понор, пропаст“ до „тежак терет“.

Ако се прихвати заједничко порекло мак. *синдилија* и сх. дијал. *су(н)тулија* / *сунталија* од грч. *συντέλεια*, опет се обе позајмице не могу ставити на исту хронолошку раван. Српски облик као да се заснива на ранијем, раносредњевековном или чак позноантичком изговору грчке речи, пре делабијализације *υ* /*ü*/ и озвучења /*t*/ иза назала у /*d*/. Словенима настањеним у приморском залеђу он је могао доћи по најпре романским посредством.¹⁶ Тачније, наш одраз *су(н)тулија* би, с обзиром на своје горе поменуте фонетске карактеристике, могао потицати из локалног романског говора у који је ушао из грчке хришћанске терминологије, дакле припадати истом културноисторијском слоју као далматински хагионими *Илија*, *Влахо*, *Варвара* и др.

Да ли је у свему томе ипак био присутан и свети Илија? Тачније: да ли је гласовна блискост орографског апелатива *сутулија*, *сунтулија* и имена свеца потврђеног у географски блиском дубровачком приморју у варијантама *Сутулија* и *Сутулија* (уп. и *Сутиел* у Улцињу) довела на простору Црне Горе до семантичког укрштања двеју речи, у том смислу да је неко *су(н)тулијом* „пропашћу“ због своје врлетности названо брдо могло бити накнадно схваћено као *Сутулија*, „брдо светог Илије“? У најмању руку, име *Илија* упадљиво је присутно у оронимији

¹⁴ Пропаст грешних градова Содома и Гомора описана је у старозаветној књизи Постања 9, 24, а наводи се као злокобан пример и на другим местима Библије (Књиге пророка Исаије 13, 19 и Амоса 4, 11; Јеванђеље по Луци 17, 29; Друга посланица Петрова 2, 6).

¹⁵ Примери су из дела Ваљевца Милована Глишића (ја сам знам ту реч из ваљевског краја), из Ужица, из народне песме (*Сарајево у содом пропало*), и из Мораче у значењу „непогоде, веома лошег времена“ (дакле опет метафора типа *кијамет*). Проф. др Мато Пижурца зна реч *содом* „велики снег“, *усодомити* „високо нападати (о снегу)“ из својих родних Роваца (усмено).

¹⁶ Уп. Лома 1987а, 25. Таквим тумачењем секвенце *-унт-* / *-инт-* (где колебање *у* / *и* указује на очувану вредност *υ* /*ü*/) према мак. *-инд-* не искључује се могућност додатне преоблике према некој домаћој речи; поред оних на које Поповић у том смислу указује, уп. рус. *сутулый* „погрбљен“, *сутулиться* „грбити се“ (о етимологији Фасмер III 811), сх. *грбина* као орографски термин „било, хрбат, гребен брда“, у топонимији *Грб*, *Грба* и сл. (Schütz 1957, 27 д.).

тих крајева, уп. *Илијин врх* у Кучима (Ердељановић 1907, 87) = *Ил'ивр* (Петровић 1988, 69), *Илијино брдо* у Пиперима (Ердељановић 1911, 366), *Илијина Главица* у Дугом Долу (Ердељановић 1926, 361), *Илина Главица* у Милијевићима (id. 521), *Илино Брдо* у Црмници id. 183, и може се узети да је у већини случајева, ако не и у свим, епоним био неки човек по имену *Илија*, него управо *свети Илија*, и то као хришћански супститут паганског бога-громовника, словенског Перуна или римског Јупитера.¹⁷ Ипак најјачи показатељ да је на овом терену *Сутулија* могло бити схваћено као „свети Илија“ као да пружа управо васојевићки термин од којег смо пошли, *сутиван*. Наиме, нити се види шта је та реч изворно могла значити ако не „свети Иван = Јован“, нити како је из тог значења могло настати данашње, ако не по узору на назив за врлетан терен *сутулија* реинтерпретиран као „свети Илија“. Такво преосмишљење *сутулија* „врлет“ > „свети Илија“, а затим преобличење *Сут-Илија* > *Сут-Иван*, било је могуће само под условом да су на том делу старосрпске територије хагионими „свети Илија“ и „свети Јован“ живели у облицима *Сутилија* / *Сутулија* и *Сутиван*, у којима су потврђени у Приморју, а који одражавају латинске називе ових светаца *Sanctus Elias / Ilias* и *Sanctus Ioannes*. Ако је оваква реконструкција тачна, топоним *Сутиван* заиста не мора имати ни посредне ни непосредне везе са неким хришћанским храмом посвећеним св. Јовану, али, скупа са истозвучним апелативом из Васојевића, на који се можда своди, свеједно сведочи о латинском хришћанском супстрату култа тога светитеља у овим крајевима, посредно пружајући такво сведочанство и за култ светог Илије.

Зашто би, међутим, свети Илија у овом орографском значењу био замењен баш светим Јованом? Могућ одговор на то питање налазимо у оним слојевима словенског и шире, европског фолклора, у којима се сезонски обреди наслеђени из паганске старине преплићу са хришћанским календаром. Ивањдан, празник Рођења св. Јована Крститеља, пада сасвим близу летње дугодневице. У митском поимању годишњих циклуса, тај дан доживљава се као почетак слабљења Сунца и симболично представља као страдање соларног јунака, најчешће као његов пад са коња или кола и погибија. Ритуални одраз такве представе било је, широм Европе, паљење и котрљање низбрдо точка обмотаног сламом, везано најчешће за Ивањдан или блиски дан св. Вита-Видов-

¹⁷ На ово упућују како неки називи у пару са могућом митолошком конотацијом (уп. Лома 1987b, 44, 48), тако и спојеви као *Илин Грмен брдо* у Дупилу (Ердељановић 1926, 190), где као да је одражена веза између бога громовника и храста (*грм, грмен* „храст“), уп. струс. топоним *Перуновъ дубъ* и Лома *op. cit.* 38 д.

дан.¹⁸ Тај обред обављао се на стрмим падинама, што је могло приближити значења „Ивањдан“ и „стрмина“ у народној језичкој свести. Немамо непосредних сведочанстава да је тај обичај постојао у Васојевићима, као ни уопште код Срба, али његови трагови у фолклору других словенских народа¹⁹ дају основа претпоставци да је он у претхришћанско доба имао општесловенски карактер, да би се након покрштења негде краће, а негде дуже одржао у свом христијанизованом виду, везан за празнике хришћанских светитеља који падају око дугодневице, а пре свих за Рођење св. Јована Крститеља, 7. јула по новом календару. Стога је донекле вероватно да су за њега знали и наши преци у првим вековима након свог досељења на тле римске провинције Далмације, у доба када су са првим хришћанским утицајима преузели и имена светаца са предметком *сум-* од *san(c)tu(s)*, међу њима и *Сутиван* < *Sanctus Iohannes*.

Овакво обредно-митолошко објашњење апелатива *сутиван* може звучати више као плод маште него чврстих чињеничних налаза, но оно се да поткрепити додатним аргументима. Један је начелне природе: топографских назвања мотивисаних паганским ритуалима има на нашем терену: као пример, могу навести *Дивчибаре*, упућујући на своју недавно објављену расправу (Лома 2000). Други аргуменат је од непосреднијег значаја: претпостављеном развоју значења „Ивањдан“ (као празник летње дугодневице) > „стрмина, врлет“ налазимо блиску аналогију у словенској речи * *sъlno-vortъ*, која изворно значи „сунчева обратница“, и то значење се чува у рус. *солноворот* чеш. *slunovrat*, али њен сх. одраз, *суноврат*, означава „пад наглавце (*суновратити се*), или „понор, стрмо место“. Вук у своме Рјечнику из 1818. бележи само (прилог?) *сѹноврѣт* „über Hals und Kopf, praeseps“, RJA *sùnovrât(o) adv.* „sunovratice, strmoglavce, praeseps“, глаголе *sunovratati, sunovratiti* (добар део примера односи се на бацање или пад у пакао); именицу срећемо код Беле (della Bella) у женском роду *и*-основе, а маскулиnum загребачки речник има из Павлиновића (*planinska mjesta ... na otaku kičera i sunovrata*); реч се тамо тумачи као сложеница од основе глаго-

¹⁸ Епска транспозиција погибије соларног јунака, каква се да проследити код старих Грка (Патрокло у „Илијади“), Индоиранаца (Карна у „Махабхарати“, осетски Сослан) и старих Нордијаца (мит о Балдру), чини се присутна и у нашој косовској легенди, посебно у фабулацији Милошеве смрти, чему је могла допринети историјска коинциденција да се историјски бој на Косову десио на Видовдан, 28. јуна 1389. О томе подробно у мојој књизи *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*, део II, погл. 3. и 4 (ускоро у штампи).

¹⁹ Уп. Афанасьев I 108 д.

ла *сунути* „бацити стрмо“ и *врат* као назива за део тела, *collum* (RJA 71/1959). Такво тумачење не само да је проблематично са творбене стране (презентска основа са -н- и тематским вокалом -о- као први део сложенице), него превиђа постојање подударне речи у северним словенским језицима, сводљиве на прасловенски предлошак сложен од **sъln-*, основе речи **sъln-ъce* > *сунце* без деминутивног суфикса, и поствербала **vortъ* „обрат“ од **vortiti* „обртати се“. Ближи је истини свакако Скок, који пишући s.v. *sūnce* о речи *с̀уновр̄ат* наводи њене словенске паралеле, и узима да је „unakrštanjem sa *sunuti*, *suljati* ... prvobitna složenica sa *sun* „sunce“ u prvom dijelu izgubila ... vezu sa *sunce* i promijenila značenje“ (Skok III 362).²⁰

На крају овог разматрања почетна дилема, да ли је полимски *Сутиван* назван по некој цркви Св. Јована или по некој стрмени, остаје без једнозначног одговора, али смо бар оцртали оквир у којем тај одговор треба даље тражити; дати га могу пре свега будућа дијалектолошка и археолошка истраживања.

²⁰ Сх. *сунцоврат* „сунчева обратница, солстициј“, придев *сунцовратан* код Шулека (RJA) свакако је неологизам, пре начињен према чешком предлошку, него што би био превод грчког обрта τροπή / τροπαὶ ἡλίου – где је први члан од τρέπεσθαι „обртати се“ – на начин на који је уобичајенијим синонимом *сунцостаја* преведено лат. *sol-sticium*. За калк грчког ἡλιότροπος ἡλιότρόπιον могао би се, напротив, српскохрватски (и словеначки) фитоним *с̀уноврат* м. „нарцис, зеленкада“, у Вуковом Рјечнику из 1852. са напоменом да се говори у Дубровнику, такође као придев, о биљкама: од *суноврата* цвита Стулић, *стабло суноврата* Панчић (по RJA). И ту редактор RJA (I.c.) помишља на обрт *сунути врат* „оборити врат или главу“, но у праву ће бити још Даничић, а за њим Скок, који назив тумаче као „цвет који се обраћа према сунцу“, тј. као синоним новије преведенице горе наведеног грчког предлошка *сунцокрет* (Skok III 361); на исти начин објашњава се слн. *solnovrāt*, са дијал. варијантама *slanóvrat*, *slānovrat*, *slinóvrat* као ознака за љутић (*Ranunculus*), нарцис и друге врсте цвећа (M. Furlan у *Bezljaj* III 288 д.).

SUTIVAN, SUTULIJA, SUNOVRAT. SOME LEXICAL TRACES OF AN EARLY PAGAN-CHRISTIAN SYNCRETISM ON OLD SERBIAN GROUND

S u m m a r y

After settling down in 7th century A.D. in Byzantine province of Dalmatia, the pagan Serbs, not unlike their kinsmen and neighbours Croats, found themselves exposed to the influences of a local Christianity, whose terminology and nomenclature were basically Latin, though impregnated with Greek admixtures. This situation is reflected in the oldest loan words and names of Christian provenance in Serbo-Croatian, such as *molstir* „monastery“ and *koludar* „monk“, going back to Greek *monastirion* and *kalogeros* through a Dalmato-Roman mediation, or the place-names with *sut-* from lat. *sanctus*, both characteristic of Old Serbian as well as of Old Croatian area, and on the other hand some hagionyms (names of saints) were adapted on the Catholic coast, too, in a phonetic shape based on middle-Greek pronunciation, for example *Ilija* „Elijah“, *Varvara* „Barbara“, *Vlaho* „Blasius“; hybrid toponyms such as *Sut-Ilija* „Saint Elijah“, *Sut-Vara* „Saint Barbara“ may be illustrative of this phenomenon. After the schism and together with the gradual shifting of the centre of their medieval state under Nemanja-dinasty southeastward, the Serbs definitely turned to the Eastern Church and adopted Church Slavonic as their liturgical language. Nevertheless still survive some remnants of this original syncretism among the orthodox Serbs, not only in onomastics, but also in their folk calendar, such as *Mratinjdan* „St. Martin's day“, Nov. 24, *Vidovdan* „St. Vitus's day“, June 28, *Miholjdan* „St. Michael's day“ Okt. 12. One of those relics is here focused.

ЛИТЕРАТУРА

- Ердељановић, Ј.
 1907 *Кучи. Плење у Црној Гори. Етнолошка студија*, СЕЗб VIII, Насеља српских земаља 4, 3–344 (репринт Београд 1978).
 1911 *Постанак племена Пипера*, СЕЗб XVII, 241–528 (репринт Београд 1978).
 1926 *Стара Црна Гора. Етничка прошлост и формирање црногорских племена*, СЕЗб XXXIX (репринт Београд 1978).
- Лома, А.
 1987/а *Сутелица – Топономастички трагови латинског хришћанства у унутрашњости преднемањихке Србије*, Историјски гласник, 1–2, 7–28.
 1987/б *Везана митолошка назвања у топонимији*, Ономатолошки прилози VIII, 37–50.
 1989 *О имену Богородице Левшике*, Зборник Филозофског факултета XVI – Споменица Светозара Радојчића, Београд, 91–100.
 1990 *Рани слојеви хришћанских топонима на старосрпском тлу*, Ономатолошки прилози XI, 1–18.
 2000 *Дивчибаре – топономастички траг паганског аграрног обреда*, Кодови словенских култура 5 – Земљорадња, 146–157.
- Марковић, В.
 1920 *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци.
- Пејовић, П.
 1989 *Топонимија Озринића*, Ономатолошки прилози X, 559–606.
- Петровић, Др.
 1988 *Топонимија Куча*, Ономатолошки прилози IX, 1–163.
- Поповић И,
 1955 *Грчко-српске лингвистичке студије II – Грчке позајмице у савременом српскохрватском језику*, Зборник радова САН XLIV, Византолошки институт књ. 3, 111–115.
- РСА
 1959– *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд
- Стаматовић, Р.
 1994 *Ономастика Зете*, Београд/Голубовци.
- Стијовић, Р.
 1990 *Из лексике Васојевића*, Српски дијалектолошки зборник XXXVI, 121–380.
- Суботин-Голубовић, А.
 1993 *Ахилије – Архилије, или о мешању култова*, у зборнику радова: Богородица Градачка у историји српског народа, Чачак, 37–46.

- Таховски А. Ѓ.
1951 *Грчки зборови во македонскиот народен говор – прилог кон етимолошкиот речник на македонскиот јазик* (Филозофски факултет на Универзитетот Скопје, Историко-филолошки оддел, Пос. изд. књ. 1), Скопје.
- Томић, Св.
1943 *Пива и Пивљани*, СЕЗБ LIX, Насеља 31.
- Фасмер (Vasmer), М.
1986–87 *Этимологический словарь русского языка I–IV*, перев. и доп. О. Н. Трубачева, Москва².
- *
- Bauer, W.
1988 *Wörterbuch zum Neuen Testament*, 6. völlig neu bearbeitete Auflage von K. und B. Aland, Berlin / New York.
- Bezljaj, Fr.
1977– *Etimološki slovar slovenskega jezika I–III*, Ljubljana.
- Loma, A.
1993 *Podunavska prapostojbina Slovena: legenda ili istorijska realnost?*, Južnoslovenski filolog XLIX, 187–220.
- NTGr
1983 *Novum testamentum Graece*, ed. Eb. et Erw. Nestle, rec. K. et B. Aland, Stuttgart.
- NTL
1984 *Novum testamentum Latine*, ed. K. et B. Aland, Stuttgart.
- Orel, Vl.
1998 *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden etc.
- Papahagi, T.
1963 *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București.
- Pascu, G.
1925 *Dictionnaire étymologique macédo-roumain*, t. II: *Les éléments grecs, turcs, slaves, albanais, germaniques, hongrois, neologismes*, Iași.
- Putanec, V.
1963 *Refleksi starodalmatoromanskog pridjeva SANCTUS u onomastici obalne Hrvatske*, Slovo 13, 137–167.
- RJA
1880–1976 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb.
- Schütz, J.
1957 *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*, Berlin.
- Skok, P.
1950 *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima I–II*, Zagreb (само први том је текст; други чине индекси).
1971–1973 *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–III*, Zagreb.
- Šimunović, P.
1986 *Istočnojadranska toponimija*, Split.